

فصلنامه علمی تخصصی حقوق وکیل دعاوی

وابسته به مرکز وکلای قوه قضاییه خراسان رضوی

دوره ۱، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴، صص: ۵۷-۴۱

**مبانی و کارکردهای اصل حسن نیت در انعقاد
قرارداد با نگاهی تطبیقی به نظام‌های
حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا**

نویسنده:

یونس مصباح

URL: <https://www.vakildaavirazavi.ir/>

DOI: <https://doi.org/10.22034/vd.2026.2092800.1013>

COPYRIGHTS

© 2026 by the authors. Licensee Khorasan Razavi Center of Attorneys – Judiciary. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

مبانی و کارکردهای اصل حسن نیت در انعقاد قرارداد با نگاهی تطبیقی به نظام‌های حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا

یونس مصباح

Email: y.mesbah@tabaran.ac.ir

استادیار مؤسسه آموزش عالی تابران، مشهد، ایران

چکیده

اصل حسن نیت به عنوان یکی از مفاهیم بنیادین و در عین حال پویای حقوق قراردادها، نقشی تعیین کننده در تحقق عدالت قراردادی، تنظیم رفتار طرفین و تضمین سلامت فرآیند شکل گیری توافق ایفا می کند. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، به بررسی مبانی نظری و کارکردهای عملی اصل حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد در سه نظام حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا می پردازد. در این راستا، مفاهیم بنیادین حسن نیت، مبانی اخلاقی، فلسفی و حقوقی آن، و جایگاه این اصل در منابع فقهی و حقوقی مورد تحلیل قرار گرفته است. یافته های پژوهش نشان می دهد که در حقوق فرانسه، حسن نیت به عنوان یک اصل صریح، عام و آمره در قانون مدنی شناسایی شده و در مرحله مذاکرات پیش قراردادی نیز الزام آور است؛ در حالی که در نظام حقوقی ایالات متحده، این اصل عمدتاً به صورت تعهد ضمنی و با رویکردی عملگراییانه و محدودتر در مرحله اجرای قرارداد مورد توجه قرار گرفته و دامنه آن در مرحله انعقاد کمتر توسعه یافته است. در حقوق ایران، با وجود پشتوانه های غنی فقهی و اخلاقی، فقدان تصریح قانونی روشن، تشتت رویه قضایی و نبود معیارهای عینی برای تشخیص رعایت یا نقض حسن نیت، از مهم ترین چالش های اجرایی این اصل به شمار می رود. مقاله در پایان، ضمن ارائه راهکارهایی برای نهادینه سازی این اصل در حقوق ایران، بر ضرورت تصریح قانونی، تدوین معیارهای عینی و تقویت رویه قضایی منسجم تأکید دارد.

واژگان کلیدی: حسن نیت، انعقاد قرارداد، مذاکرات پیش قراردادی، حقوق تطبیقی، حقوق ایران، حقوق فرانسه، حقوق ایالات متحده آمریکا.

بیان مسئله و ضرورت تحقیق

در دنیای امروز که روابط قراردادی بخش وسیعی از تعاملات حقوقی و اقتصادی را تشکیل می‌دهد، اصل حسن نیت به عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق قراردادها، نقشی کلیدی در تضمین عدالت، اعتماد متقابل و اجرای صحیح تعهدات ایفا می‌کند. با وجود پذیرش گسترده این اصل در نظام‌های حقوقی مختلف، تعریف دقیق، حدود اجرایی و ضمانت اجرای آن همواره با ابهاماتی همراه بوده است.

مسئله اصلی این پژوهش آن است که اصل حسن نیت در نظام‌های حقوقی مختلف - از جمله ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا - دارای مفهوم، جایگاه و آثار متفاوتی است. در برخی نظام‌ها همچون فرانسه، حسن نیت نه تنها در مرحله اجرای قرارداد بلکه از همان آغاز مذاکرات قراردادی به عنوان یک الزام قانونی محسوب می‌شود، در حالی که در نظام حقوقی آمریکا، این اصل عمدتاً محدود به مرحله اجرای قرارداد است و در مرحله انعقاد نقش فرعی‌تری دارد. در حقوق ایران نیز با وجود تأکیدات فقهی و اخلاقی بر وفای به عهد و رعایت انصاف، چارچوب قانونی مدونی برای اصل حسن نیت به صورت صریح و الزام‌آور وجود ندارد.

ابعاد مجهول این مسئله شامل تفاوت در برداشت مفهومی از حسن نیت، تنوع در محدوده اجرایی آن و نبود وحدت رویه در نهادهای تقنینی و قضایی به ویژه در ایران است. پرسش محوری تحقیق آن است که اصل حسن نیت چه جایگاهی در فرآیند انعقاد قرارداد در نظام‌های حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده دارد و این نظام‌ها در چه جنبه‌هایی با یکدیگر اشتراک یا افتراق دارند؟

ضرورت و اهمیت این تحقیق از آنجا ناشی می‌شود که اصل حسن نیت به عنوان یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در حقوق قراردادها، نقش تعیین‌کننده‌ای در تفسیر، انعقاد و اجرای تعهدات دارد، اما قلمرو و الزام‌آوری آن در نظام‌های مختلف حقوقی یکسان نیست. در حقوق ایران، مبانی صریح و منسجمی برای حسن نیت در قانون مدنی وجود ندارد و این اصل بیشتر از طریق رویه قضایی، قواعد فقهی و اصول عمومی استنباط می‌شود؛ در حالی که در حقوق فرانسه جایگاهی تثبیت شده و قانونمند یافته و در حقوق ایالات متحده آمریکا نیز به ویژه بر اساس قانون یکنواخت تجاری و اصول بازنگری شده قراردادها، یک تعهد اساسی و الزام‌آور تلقی می‌گردد.

اهداف و روش تحقیق

هدف اصلی این مقاله، بررسی و تحلیل مبانی نظری و کارکردهای عملی اصل حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد در سه نظام حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا و ارائه راهکارهایی برای نهادینه‌سازی این اصل در حقوق ایران است. اهداف فرعی شامل تبیین مفاهیم بنیادین، شناسایی مبانی اخلاقی، فلسفی و حقوقی، تحلیل جایگاه حسن نیت در منابع فقهی و حقوقی و بررسی تطبیقی رویکردهای سه نظام حقوقی است. روش تحقیق در

این مقاله، توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی است. داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعه قوانین، مقررات، کنوانسیون‌ها، مقالات علمی، کتب مرتبط و رویه قضایی گردآوری و با رویکردی تحلیلی و انتقادی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

مبانی نظری و مفاهیم بنیادین

چیستی و ماهیت حسن نیت

حسن نیت از مفاهیم بنیادین و در عین حال پیچیده در حقوق قراردادهاست که تعریف واحد و جامعی از آن در نظام‌های حقوقی ارائه نشده است. از منظر لغوی، حسن نیت به معنای قصد پاک، صداقت و درستی در رفتار است و در برابر سوءنیت که متضمن قصد فریب، تقلب یا اضرار به غیر است قرار می‌گیرد. در فقه اسلامی، اگرچه اصطلاح «حسن نیت» به صورت مستقل به کار نرفته، اما مفاهیمی نظیر قصد انشاء واقعی، لزوم صداقت در معامله، حرمت غش و تدلیس و اصل وفای به عهد همگی بر ضرورت رفتار صادقانه و منصفانه طرفین دلالت دارند. حسن نیت در حقوق فقط یک مفهوم اخلاقی یا حالتی روانی نیست، بلکه در بسیاری از نظام‌های حقوقی به عنوان اصلی الزام‌آور شناخته می‌شود و آثار حقوقی مشخصی دارد. این اصل هم بعد ذهنی دارد، یعنی نبود آگاهی از امر خلاف یا قصد سوء، و هم بُعد عینی، یعنی رفتار منصفانه و متعارفی که از یک شخص معقول انتظار می‌رود. بر همین اساس، حسن نیت گاهی برای تفسیر درست اراده طرفین قرارداد به کار می‌رود و گاهی خود به عنوان منبعی مستقل باعث ایجاد تعهدات فرعی، محدود کردن اختیارات قراردادی یا تعدیل آنها می‌شود.

تعریف حسن نیت

تعریف حسن نیت در حقوق با دشواری‌هایی همراه است زیرا این مفهوم ماهیتی انتزاعی داشته و بسته به نظام حقوقی و زمینه کاربرد، معانی متفاوتی به خود می‌گیرد. در معنای عام، حسن نیت به وضعیتی اطلاق می‌شود که شخص با صداقت، درستی و بدون قصد فریب یا اضرار به دیگری عمل می‌کند. در این برداشت، حسن نیت ناظر بر حالت ذهنی شخص است و بر فقدان علم به امر خلاف واقع یا نبود قصد سوء تأکید دارد. در معنای خاص و حقوقی‌تر، حسن نیت مفهومی عینی می‌یابد و به عنوان معیاری برای سنجش رفتار متعارف و منصفانه اشخاص در روابط قراردادی به کار می‌رود. در این معنا، صرف ادعای نداشتن قصد سوء کافی نیست، بلکه رفتار شخص باید با معیارهای انصاف، عرف معاملاتی و انتظارات مشروع طرف مقابل سازگار باشد. بسیاری از حقوقدانان حسن نیت را تعهدی ضمنی می‌دانند که طرفین قرارداد را ملزم می‌کند در کلیه مراحل رابطه قراردادی اعم از مذاکره، انعقاد، اجرا و حتی خاتمه قرارداد، رفتاری منصفانه، صادقانه و به دور از سوءاستفاده از حقوق خود داشته باشند.

با توسعه حقوق قراردادها در نظام‌های حقوقی معاصر، مفهوم حسن نیت از یک معیار صرفاً اخلاقی فراتر رفته و به یک اصل حقوقی مستقل با آثار الزام‌آور تبدیل شده است. در این چارچوب، حسن نیت به عنوان تعهدی عام تلقی می‌شود که بر اساس آن هر یک از طرفین قرارداد موظف‌اند از اعمال حقوق خود به گونه‌ای استفاده کنند که منجر به اضرار ناموجه به طرف مقابل نشود.

مبانی حسن نیت

مبانی اخلاقی و فلسفی

یکی از مهم‌ترین مبانی اخلاقی حسن نیت، اصل صداقت در تعاملات انسانی است که به عنوان یک هنجار بنیادین اخلاقی، پیش‌فرض هر نوع رابطه اجتماعی و حقوقی محسوب می‌شود. در روابط قراردادی، طرفین بر پایه اعتماد متقابل وارد معامله می‌شوند و این اعتماد مبتنی بر این انتظار است که هیچ‌یک از آنان با پنهان‌کاری آگاهانه، فریب یا رفتار دوگانه، منافع مشروع طرف مقابل را نادیده نگیرد. از این منظر، حسن نیت بازتاب الزام اخلاقی به احترام گذاشتن به اعتماد ایجاد شده است و نقض آن نه تنها تخلف حقوقی بلکه تخطی از یک قاعده اخلاقی پذیرفته شده تلقی می‌شود.

افزون بر صداقت، انصاف به عنوان یکی دیگر از ارزش‌های اخلاقی بنیادین، نقش محوری در شکل‌گیری مفهوم حسن نیت ایفا می‌کند. انصاف اقتضا دارد که هر یک از طرفین قرارداد، حقوق و اختیارات خود را به گونه‌ای اعمال کند که تعادل قراردادی به طور ناموجه بر هم نخورد. در این چارچوب، حتی اگر یک رفتار از حیث شکلی با مفاد قرارداد یا قانون منطبق باشد اما به گونه‌ای اعمال شود که به زیان غیرمنصفانه طرف مقابل بینجامد، از منظر اخلاقی قابل پذیرش نخواهد بود.

از منظر فلسفه حقوق، مبانی حسن نیت را می‌توان در نظریه‌های عدالت ترمیمی و توزیعی تحلیل کرد. در این نظریه‌ها، هدف حقوق صرفاً تضمین اجرای قواعد نیست، بلکه تأمین نوعی تعادل منصفانه میان منافع اشخاص نیز مدنظر قرار دارد. قرارداد به عنوان جلوه‌ای از اراده آزاد افراد، زمانی عادلانه تلقی می‌شود که نتیجه آن مبتنی بر تعامل منصفانه و غیرتحمیلی باشد. حسن نیت در این چارچوب، ابزاری فلسفی برای جلوگیری از غلبه یک جانبه قدرت یا اطلاعات یکی از طرفین بر دیگری است.

مبانی حقوقی و عدالت قراردادی

مبانی حقوقی حسن نیت را باید در تحول نقش حقوق قراردادها از نظامی صرفاً مبتنی بر اراده فردی به نظامی متکی بر تعادل و نظم حقوقی جست‌وجو کرد. در حقوق کلاسیک، اصل حاکمیت اراده و آزادی قراردادی جایگاه مسلطی داشت و فرض بر آن بود که توافق آزادانه طرفین به خودی خود عادلانه است. با این حال، گسترش روابط

اقتصادی و پیچیده شدن قراردادها نشان داد که اراده طرفین همواره در شرایط برابر شکل نمی‌گیرد و در بسیاری موارد، نابرابری اطلاعاتی، قدرت اقتصادی یا مهارت حقوقی یکی از طرفین را در موقعیتی برتر قرار می‌دهد. از منظر ساختار حقوقی، حسن نیت نقشی مکمل نسبت به قواعد صریح قانونی ایفا می‌کند و به عنوان ابزاری برای پرکردن خلأهای قانون و قرارداد به کار می‌رود. هیچ قانون‌گذاری قادر نیست تمامی فروض و وضعیت‌های محتمل در روابط قراردادی را پیش‌بینی و تنظیم کند؛ از این رو نظام‌های حقوقی با پذیرش اصل حسن نیت، اختیار ارزیابی رفتار طرفین را به قاضی واگذار می‌کنند تا بتواند در موارد سکوت یا اجمال قانون، تصمیمی منطبق با انصاف اتخاذ نماید.

عدالت قراردادی به عنوان یکی از اهداف اصلی حقوق قراردادها، پیوندی ناگسستنی با اصل حسن نیت دارد. عدالت قراردادی صرفاً به برابری صوری تعهدات محدود نمی‌شود، بلکه ناظر بر تعادل واقعی منافع و تکالیف طرفین در طول حیات قرارداد است. حسن نیت این امکان را فراهم می‌کند که عدالت نه تنها در لحظه انعقاد قرارداد بلکه در مراحل اجرا و حتی خاتمه آن نیز مورد توجه قرار گیرد.

جایگاه اصل حسن نیت در منابع حقوقی و فقهی

حسن نیت در فقه امامیه

در فقه امامیه، هر چند اصطلاح «حسن نیت» به صورت مستقل و صریح به کار نرفته است، اما مبانی و کارکردهای آن به وضوح در قالب قواعد و اصول فقهی قابل شناسایی است. فقه امامیه با تأکید بر نیت، قصد و صداقت در اعمال حقوقی، رفتار صادقانه و منصفانه را از شرایط اساسی صحت و مشروعیت معاملات می‌داند. مفاهیمی نظیر قصد انشاء واقعی، لزوم رضایت طرفین و حرمت اکراه و فریب، همگی ناظر بر این امر هستند که اراده اشخاص باید بدون سوءنیت و با آگاهی و صداقت شکل گیرد.

افزون بر این، قواعد فقهی متعددی وجود دارد که کارکردی مشابه اصل حسن نیت در حقوق معاصر ایفا می‌کنند. قاعده لاضرر و لاضرار، اشخاص را از انجام اعمالی که موجب زیان ناروا به دیگران می‌شود منع می‌کند و بدین ترتیب مانع از بهره‌برداری ناموجه از حقوق قراردادی می‌گردد. همچنین، حرمت غش، تدلیس و خیانت در معامله نشان‌دهنده الزام شرعی به صداقت و شفافیت در روابط معاملاتی است. قاعده وفای به عهد نیز بر پایبندی اخلاقی و حقوقی به تعهدات تأکید دارد و اجرای قرارداد را نه صرفاً یک الزام حقوقی بلکه تکلیفی شرعی می‌داند.

بررسی مفاهیمی چون قصد، صداقت و منع غبن

در فقه امامیه، «قصد» به عنوان یکی از ارکان اساسی اعمال حقوقی و معاملات، جایگاه ویژه‌ای دارد و بدون

تحقق آن، عمل حقوقی فاقد اعتبار شرعی و حقوقی خواهد بود. هرچند «قصد قربت» بیشتر در حوزه عبادات مطرح می‌شود، اما تأکید فقه بر نقش نیت و انگیزه در ارزش‌گذاری رفتار انسان، در معاملات نیز بازتاب یافته است. در این معنا، نیت اشخاص در انجام معامله باید واقعی، آگاهانه و عاری از قصد فریب یا اضرار به دیگری باشد.

صداقت در معامله از دیگر مفاهیم بنیادین فقه امامیه است که به طور مستقیم با حسن نیت ارتباط دارد. فقه اسلامی با تحریم غش، تدلیس و کتمان عیب، اشخاص را به شفافیت و بیان واقعیت در روابط معاملاتی ملزم می‌کند. فروشنده‌ای که عیب کالا را پنهان می‌کند یا خریدار را با ارائه اطلاعات نادرست به انعقاد عقد ترغیب می‌نماید، نه تنها مرتکب عمل حرام شده، بلکه معامله او نیز از منظر فقهی با اشکال مواجه می‌شود.

مفهوم منع غبن نیز از دیگر جلوه‌های مهم حمایت فقه امامیه از انصاف و تعادل در معاملات است. غبن به معنای عدم تعادل فاحش میان عوضین و زیان یکی از طرفین در نتیجه ناآگاهی یا فریب است. فقه امامیه با شناسایی خیار غبن به طرف زیان‌دیده، این امکان را می‌دهد که در صورت تحقق شرایط، عقد را فسخ کند. این نهاد فقهی نشان می‌دهد که حتی اگر معامله‌ای از نظر شکلی صحیح باشد اما نتیجه آن مبتنی بر بی‌اطلاعی یا سوءاستفاده یکی از طرفین باشد، عدالت معاملاتی مخدوش شده و نیازمند مداخله حقوقی است.

تأثیر قاعده لاضرر و قاعده وفای به عهد بر مفهوم حسن نیت

قاعده لاضرر و لاضرر یکی از بنیادی‌ترین قواعد فقه امامیه است که نقش مهمی در شکل‌دهی به مفهوم حسن نیت در روابط معاملاتی ایفا می‌کند. مفاد این قاعده بر آن دلالت دارد که هیچ‌کس حق ندارد از حقوق یا آزادی‌های خود به گونه‌ای استفاده کند که موجب ورود زیان ناروا به دیگری شود. این قاعده هرچند در ظاهر ناظر بر نفی حکم ضرری است، اما در عمل به عنوان معیاری برای سنجش مشروعیت رفتار اشخاص در روابط حقوقی عمل می‌کند.

از سوی دیگر، قاعده وفای به عهد یکی از مهم‌ترین اصول حاکم بر معاملات در فقه امامیه است که ارتباطی مستقیم با مفهوم حسن نیت دارد. این قاعده اشخاص را ملزم می‌کند به تعهداتی که با اراده و اختیار خود پذیرفته‌اند پایبند باشند و از نقض بی‌دلیل آنها خودداری کنند. وفای به عهد در فقه صرفاً یک الزام شکلی نیست، بلکه متضمن تعهد اخلاقی به اجرای صادقانه و منصفانه قرارداد است. به بیان دیگر، وفای به عهد اقتضا دارد که طرفین نه تنها به ظاهر تعهدات بلکه به هدف و روح قرارداد نیز وفادار بمانند؛ امری که جوهره حسن نیت در اجرای قرارداد را تشکیل می‌دهد.

حسن نیت در حقوق ایران

در حقوق ایران، اصل حسن نیت به صورت صریح و مستقل در قانون مدنی مورد تصریح قرار نگرفته است، اما

بررسی مواد قانونی و ساختار حقوق خصوصی نشان می‌دهد که این اصل به‌طور ضمنی در نظام حقوقی پذیرفته شده است. قانون مدنی ایران با الهام از فقه امامیه، بیش از آنکه به اصطلاح‌پردازی بپردازد، بر قواعد کلی و مفاهیم عام تکیه کرده است؛ مفاهیمی که کارکردی مشابه اصل حسن نیت در حقوق معاصر دارند.

موادی مانند ۲۲۰ و ۲۲۵ قانون مدنی که بر لزوم رعایت نتایج عرفی قرارداد و تفسیر آن بر اساس عرف و عادت دلالت دارند، زمینه‌ای برای اعمال معیار رفتار منصفانه و متعارف فراهم می‌سازند. ماده ۲۲۰ قانون مدنی مقرر می‌دارد که متعاملین نه تنها به اجرای تعهدات مصرح در قرارداد بلکه به کلیه نتایجی که به موجب عرف، عادت یا قانون از عقد حاصل می‌شود ملتزم هستند. این حکم به روشنی نشان می‌دهد که اجرای قرارداد محدود به مفاد صریح آن نیست و طرفین باید رفتاری منطبق با انتظارات متعارف و منصفانه داشته باشند.

افزون بر این، نقش حسن نیت در حقوق ایران به‌ویژه در رویه قضایی و نظریات دکترین حقوقی برجسته شده است. بسیاری از حقوقدانان ایرانی با تحلیل قواعدی همچون منع سوءاستفاده از حق، مسئولیت مدنی ناشی از رفتار زیانبار و اصل لزوم قراردادها بر این باورند که حسن نیت به‌عنوان یک اصل حاکم بر تفسیر و اجرای قراردادها قابل استنباط است. در رویه قضایی نیز دادگاه‌ها در مواردی با استناد به انصاف، عرف و رفتار متعارف، از اجرای صوری و سخت‌گیرانه مفاد قرارداد خودداری کرده و به‌طور ضمنی به اصل حسن نیت استناد نموده‌اند.

جایگاه حسن نیت در قانون مدنی ایران

قانون مدنی ایران اگرچه به‌طور صریح از اصل حسن نیت نام نبرده است، اما با بررسی ساختار کلی آن و مواد پراکنده مرتبط با قراردادها، می‌توان حضور مؤثر و ضمنی این اصل را در نظام حقوقی کشور مشاهده کرد. قانونگذار ایرانی متأثر از فقه امامیه، به جای تصریح به مفاهیم کلی و انتزاعی، ترجیح داده است قواعد جزئی و مصداقی را بیان کند؛ قواعدی که در مجموع کارکردی مشابه اصل حسن نیت در حقوق تطبیقی دارند.

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های حسن نیت در قانون مدنی ایران را می‌توان در مواد ناظر بر آثار قراردادها مشاهده کرد. ماده ۲۲۰ قانون مدنی مقرر می‌دارد که متعاملین نه تنها به اجرای تعهدات مصرح در قرارداد بلکه به کلیه نتایجی که به موجب عرف، عادت یا قانون از عقد حاصل می‌شود ملتزم هستند. همچنین ماده ۲۲۵ قانون مدنی با تأکید بر نقش عرف و عادت در تفسیر قرارداد، زمینه‌ای برای اعمال معیار حسن نیت فراهم می‌سازد. عرف بازتاب‌دهنده انتظارات اجتماعی و معیارهای رفتار متعارف است و ارجاع به آن در تفسیر قرارداد به‌طور غیرمستقیم اشخاص را ملزم می‌کند که رفتاری هماهنگ با انصاف و صداقت داشته باشند.

جایگاه حسن نیت در قانون مدنی ایران را می‌توان در مقررات مربوط به مسئولیت مدنی و منع اضرار به غیر نیز مشاهده کرد. اصل منع اضرار که ریشه در فقه امامیه دارد، اشخاص را از اعمال حقوق خود به‌گونه‌ای که موجب زیان ناروا به دیگری شود منع می‌کند. این اصل هرچند به‌صورت مستقیم در قالب قاعده‌های کلی در قانون مدنی نیامده

است، اما در مواد مختلف این قانون و قوانین مرتبط انعکاس یافته و با مفهوم حسن نیت ارتباط تنگاتنگی دارد.

حسن نیت در مرحله مذاکرات و انعقاد قرارداد

حسن نیت در مرحله مذاکرات پیش قراردادی

مرحله مذاکرات قراردادی هرچند پیش از انعقاد قرارداد قرار دارد، نقش تعیین کننده‌ای در شکل‌گیری اراده طرفین و سرنوشت رابطه قراردادی ایفا می‌کند. حسن نیت در این مرحله اقتضا دارد که طرفین با صداقت و شفافیت رفتار کرده و از ارائه اطلاعات نادرست، کتمان واقعیت‌های اساسی یا ایجاد انتظارات غیرواقعی برای طرف مقابل خودداری کنند. هر یک از طرفین باید به این آگاهی توجه داشته باشد که رفتار او می‌تواند مبنای تصمیم‌گیری طرف مقابل قرار گیرد و اعتماد ایجاد شده در جریان مذاکرات واجد ارزش حقوقی و اخلاقی است.

اصل حسن نیت در مرحله مذاکرات، آزادی طرفین در قطع گفت‌وگوها را به طور مطلق نفی نمی‌کند، بلکه آن را مقید به رعایت انصاف و رفتار متعارف می‌سازد. قطع ناگهانی مذاکرات در شرایطی که طرف مقابل بر اساس رفتار پیشین انتظار معقولی نسبت به انعقاد قرارداد پیدا کرده است، می‌تواند مغایر با حسن نیت تلقی شود. در چنین مواردی، رفتار شخص نه به دلیل عدم انعقاد قرارداد بلکه به سبب نقض اعتماد مشروع طرف مقابل مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

الزام به افشای اطلاعات و منع سکوت فریبنده

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های حسن نیت در مرحله مذاکرات قراردادی، الزام طرفین به افشای اطلاعات اساسی و مؤثر در تصمیم‌گیری طرف مقابل است. در روابط قراردادی، معمولاً میان طرفین از حیث دسترسی به اطلاعات توازن کامل وجود ندارد و یکی از آنها ممکن است از وضعیت حقوقی، فنی یا اقتصادی موضوع معامله آگاهی بیشتری داشته باشد. حسن نیت اقتضا می‌کند که این برتری اطلاعاتی به ابزاری برای فریب یا تحمیل اراده تبدیل نشود. از این رو، شخصی که از اوضاع و احوال اساسی قرارداد آگاه است، موظف است اطلاعاتی را که سکوت درباره آن می‌تواند تصمیم طرف مقابل را به طور جدی تحت تأثیر قرار دهد، افشا کند.

در همین چارچوب، سکوت طرف مذاکره در شرایطی که عرفاً انتظار اطلاع‌رسانی وجود دارد، می‌تواند مصداق رفتار فریبنده و مغایر با حسن نیت باشد. سکوت فریبنده زمانی تحقق می‌یابد که یکی از طرفین با علم به برداشت نادرست طرف مقابل و با هدف بهره‌برداری از این ناآگاهی، از ارائه اطلاعات صحیح خودداری کند. چنین رفتاری هرچند ممکن است فاقد بیان صریح خلاف واقع باشد، اما از حیث آثار عملی تفاوتی با فریب مستقیم ندارد.

الزام به افشای اطلاعات در پرتو حسن نیت ارتباط نزدیکی با حمایت از اراده سالم و آگاهانه دارد. تصمیم‌گیری قراردادی زمانی معتبر و منصفانه است که مبتنی بر اطلاعات کافی و واقعی باشد. هرگاه یکی از طرفین با کتمان

آگاهانه اطلاعات اساسی، طرف مقابل را به انعقاد قرارداد ترغیب کند، اراده حاصل شده فاقد سلامت لازم خواهد بود. حسن نیت در این معنا نقشی پیشگیرانه ایفا می‌کند و با الزام به شفافیت حداقلی، از شکل‌گیری اختلافات بعدی و دعاوی ناشی از تدلیس یا اشتباه جلوگیری می‌نماید.

محدودیت در فسخ پیش از انعقاد قرارداد

اصل حسن نیت اقتضا دارد که آزادی طرفین در قطع یا فسخ مذاکرات پیش از انعقاد قرارداد، مطلق و بی‌قید تلقی نشود. هرچند در حقوق قراردادهای اصل بر آزادی اشخاص در ورود یا عدم ورود به قرارداد است، اما این آزادی زمانی که با ایجاد اعتماد مشروع در طرف مقابل همراه شود، محدود می‌گردد. چنانچه یکی از طرفین با رفتار مستمر، وعده‌های جدی یا پیشرفت قابل توجه مذاکرات، این انتظار معقول را در طرف مقابل ایجاد کند که قرارداد در آستانه انعقاد است، قطع ناگهانی و بدون دلیل موجه مذاکرات می‌تواند مغایر با حسن نیت تلقی شود. محدودیت در فسخ یا قطع مذاکرات پیش‌قراردادی مبتنی بر این فرض است که فرآیند مذاکرات خود می‌تواند واجد ارزش حقوقی مستقل باشد. حسن نیت در این مرحله، اشخاص را ملزم می‌کند که آثار رفتاری خود را بر تصمیمات و اقدامات طرف مقابل در نظر بگیرند. زمانی که یکی از طرفین با تکیه بر روند مذاکرات، هزینه‌هایی متحمل شده یا فرصت‌های معاملاتی دیگر را از دست داده است، قطع خودسرانه مذاکرات می‌تواند موجب ورود زیان ناموجه گردد.

از سوی دیگر، محدودیت ناشی از حسن نیت به معنای سلب کامل اختیار قطع مذاکرات نیست، بلکه ناظر بر شیوه اعمال این اختیار است. طرفین همچنان می‌توانند در صورت وجود دلایل موجه، تغییر شرایط اساسی یا کشف اطلاعات جدید، مذاکرات را خاتمه دهند؛ مشروط بر آنکه این تصمیم به صورت صادقانه و بدون قصد اضرار اتخاذ شود. حسن نیت در این معنا، تعادل میان آزادی اراده و حمایت از اعتماد مشروع را برقرار می‌کند.

حسن نیت در انعقاد قرارداد در سه نظام حقوقی

در نظام حقوقی ایران

در نظام حقوقی ایران، حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد به صورت صریح مورد تصریح قانونگذار قرار نگرفته است، اما از طریق قواعد عمومی و مبانی فقهی، نقش مؤثری در شکل‌گیری اراده قراردادی ایفا می‌کند. قانون مدنی با تأکید بر لزوم قصد و رضای واقعی طرفین، سلامت اراده را شرط اساسی اعتبار عقد می‌داند و بدین وسیله رفتارهای فریبنده یا مبتنی بر سوءنیت را به طور ضمنی مردود می‌شمارد. قواعدی مانند بطلان یا قابل ابطال بودن عقد در صورت تدلیس، اشتباه مؤثر یا اکراه، نشان می‌دهد که حقوق ایران به کیفیت فرآیند انعقاد قرارداد توجه دارد.

افزون بر این، نقش عرف و انصاف در حقوق ایران زمینه اعمال غیرمستقیم حسن نیت در انعقاد قرارداد را فراهم کرده است. دادگاه‌ها در بررسی اختلافات ناشی از مرحله پیش‌قراردادی، گاه با استناد به عرف معاملاتی و رفتار متعارف، اقدام به ارزیابی مشروعیت رفتار طرفین می‌کنند. هرچند مسئولیت پیش‌قراردادی به صورت نظام‌مند در حقوق ایران توسعه نیافته است، اما رویه قضایی و نظریات دکترین به تدریج به این سمت حرکت کرده‌اند که رفتار فریبنده یا قطع غیرمنصفانه مذاکرات می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد.

اصول و قواعد حاکم بر مرحله پیش‌قراردادی

مرحله پیش‌قراردادی در حقوق ایران اگرچه به طور مستقل و منسجم در قانون مدنی تنظیم نشده است، اما تحت حاکمیت مجموعه‌ای از اصول و قواعد عمومی قرار دارد که رفتار طرفین را در این مرحله هدایت و محدود می‌کند. مهم‌ترین اصل حاکم، لزوم شکل‌گیری اراده سالم و آگاهانه است؛ اصلی که از مبانی فقهی و مواد مختلف قانون مدنی قابل استنباط است. قواعد مربوط به قصد و رضا نشان می‌دهد که قانونگذار به کیفیت فرآیند شکل‌گیری توافق توجه دارد و رفتارهایی مانند فریب، اعمال فشار یا ارائه اطلاعات نادرست که موجب خدشه به اراده واقعی می‌شوند، غیرقابل پذیرش می‌داند.

از دیگر قواعد حاکم بر مرحله پیش‌قراردادی، اصل منع اضرار به غیر است که ریشه در قاعده فقهی لاضرر دارد و در نظام حقوقی ایران جایگاهی بنیادین دارد. بر اساس این اصل، هیچ‌کس مجاز نیست با رفتار خود حتی در چارچوب آزادی مذاکرات، زیان ناروا به دیگری وارد کند. در مرحله پیش‌قراردادی، این قاعده می‌تواند ناظر بر رفتارهایی مانند ایجاد امید کاذب به انعقاد قرارداد، طولانی‌کردن بی‌دلیل مذاکرات یا استفاده ابزاری از اطلاعات طرف مقابل باشد.

اصل حسن نیت هرچند به صورت صریح در قانون مدنی ذکر نشده، اما از طریق قواعدی مانند منع تدلیس و لزوم صداقت در معاملات بر مرحله پیش‌قراردادی سایه افکنده است. تدلیس که ناظر بر فریب طرف مقابل از طریق اعمال متقلبانه یا کتمان واقعیت‌های اساسی است، نشان می‌دهد که حقوق ایران رفتار فریبنده در فرآیند شکل‌گیری قرارداد را تحمل نمی‌کند. این قاعده صرف‌نظر از تحقق نهایی عقد، بیانگر آن است که صداقت و شفافیت در تعاملات پیش‌قراردادی به عنوان یک الزام حقوقی مورد توجه قرار گرفته است.

در نظام حقوقی فرانسه

در نظام حقوقی فرانسه، اصل حسن نیت جایگاهی صریح، بنیادین و الزام‌آور دارد و به‌ویژه پس از اصلاحات قانون مدنی در سال ۲۰۱۶، نقش آن در مرحله انعقاد قرارداد به‌طور چشمگیری تقویت شده است. قانون مدنی فرانسه با شناسایی صریح تعهد به حسن نیت در مرحله مذاکرات، طرفین را ملزم می‌سازد که در جریان گفت‌وگوهای

پیش‌قراردادی، رفتاری صادقانه، منصفانه و مطابق با اعتماد متقابل داشته باشند. بر اساس این رویکرد، آزادی اشخاص در ورود یا خروج از مذاکرات پذیرفته شده است، اما این آزادی مطلق نیست و نمی‌تواند بهانه‌ای برای رفتارهای فریبنده، ایجاد امید واهی یا سوءاستفاده از اطلاعات محرمانه طرف مقابل قرار گیرد.

مبنای قانونی (ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی فرانسه)

ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی فرانسه، مبنای قانونی صریح و روشنی برای الزام به رعایت حسن نیت در حقوق قراردادهای این کشور فراهم کرده است و نقطه عطفی در تحول حقوق خصوصی فرانسه به‌شمار می‌آید. بر اساس این ماده، «قراردادها باید با حسن نیت مذاکره، منعقد و اجرا شوند» و این قاعده از قواعد آمره محسوب می‌شود. تصریح قانونگذار به شمول حسن نیت در هر سه مرحله مذاکره، انعقاد و اجرا، نشان‌دهنده رویکرد جامع نظام حقوقی فرانسه به این اصل است.

اهمیت ماده ۱۱۰۴ در آن است که برای نخستین بار، مرحله مذاکرات پیش‌قراردادی را به‌طور صریح در قلمرو تعهد به حسن نیت وارد می‌کند. پیش از اصلاحات سال ۲۰۱۶، تعهد به حسن نیت عمدتاً از طریق رویه قضایی و تفسیر مواد کلی استنباط می‌شد، اما قانونگذار با تصویب این ماده به ابهامات موجود پایان داد. بر این اساس، رفتار طرفین در مذاکرات، صرف‌نظر از انعقاد یا عدم انعقاد قرارداد، واجد اهمیت حقوقی مستقل است و باید با معیار صداقت، شفافیت و انصاف سنجیده شود.

ویژگی مهم دیگر ماده ۱۱۰۴، آمره بودن تعهد به حسن نیت است. آمره بودن این قاعده بدان معناست که حتی توافق صریح طرفین مبنی بر عدم رعایت حسن نیت یا سلب مسئولیت ناشی از نقض آن، فاقد اعتبار حقوقی خواهد بود. قانونگذار فرانسه با این رویکرد نشان داده است که حسن نیت را نه صرفاً در خدمت منافع خصوصی طرفین بلکه به‌عنوان عنصری مرتبط با نظم عمومی قراردادی می‌داند.

رویه قضایی در خصوص الزام به حسن نیت در انعقاد

رویه قضایی فرانسه نقش اساسی و پیشرو در شناسایی و تثبیت الزام به رعایت حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد ایفا کرده است؛ نقشی که حتی پیش از اصلاحات قانون مدنی سال ۲۰۱۶ نیز به‌طور گسترده قابل مشاهده بود. دادگاه‌های فرانسه با تکیه بر اصول کلی حقوق و مفاهیمی چون انصاف و اعتماد مشروع، به این نتیجه رسیده بودند که آزادی مذاکرات نمی‌تواند مجوز رفتارهای فریبنده یا غیرمنصفانه باشد. در آرای متعدد، محاکم اعلام کرده‌اند که هرگاه یکی از طرفین با رفتار خود انتظار معقولی نسبت به انعقاد قرارداد در طرف مقابل ایجاد کند، مکلف است در ادامه مذاکرات رفتاری منطبق با حسن نیت داشته باشد. یکی از محورهای اصلی در رویه قضایی فرانسه، مسئولیت ناشی از قطع ناگهانی و غیرموجه مذاکرات است.

دادگاه‌ها در مواردی که مذاکرات به مرحله پیشرفته‌ای رسیده و یکی از طرفین بدون دلیل معقول یا صرفاً به منظور تحصیل منفعت بیشتر از طرف ثالث، مذاکرات را خاتمه داده است، چنین رفتاری را نقض حسن نیت تلقی کرده‌اند. در این‌گونه پرونده‌ها، معیار تشخیص نقض حسن نیت، نه صرف قطع مذاکرات بلکه شیوه و زمان بندی این اقدام و آثار آن بر طرف مقابل بوده است.

در نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا

در نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا، اصل حسن نیت (Good Faith) جایگاهی متفاوت از نظام‌های حقوقی رومی-ژرمنی دارد و بیشتر در چارچوب رویه قضایی و اسناد نمونه‌ساز مانند قانون یکنواخت تجاری (UCC) و اصول بازرنگری شده قراردادهای توسعه یافته است. در حقوق آمریکا، حسن نیت به طور سنتی بیشتر در مرحله اجرای قرارداد مورد تأکید قرار گرفته، اما به تدریج نقش آن در مرحله انعقاد و مذاکرات پیش قراردادی نیز مورد توجه قرار گرفته است. برخلاف حقوق فرانسه که حسن نیت را به عنوان تعهدی عام و آمره شناسایی می‌کند، حقوق آمریکا رویکردی عملگرایانه‌تر دارد و حسن نیت را عمدتاً به عنوان معیاری برای کنترل رفتارهای فرص طلبانه و غیرمنصفانه در روابط قراردادی به کار می‌گیرد.

در مرحله انعقاد قرارداد، دادگاه‌های آمریکایی اصل بر آزادی گسترده مذاکرات و عدم تعهد به نتیجه را حفظ کرده‌اند، اما این آزادی را مطلق ندانسته‌اند. در مواردی که یکی از طرفین با رفتار خود اعتماد قابل اتکایی در طرف مقابل ایجاد کرده و سپس به صورت فریبنده یا سوءاستفاده‌آمیز از ادامه مذاکرات صرف نظر کرده است، دادگاه‌ها امکان شناسایی مسئولیت را مورد بررسی قرار داده‌اند. این مسئولیت معمولاً نه بر مبنای نقض تعهد به حسن نیت به عنوان یک اصل عام، بلکه بر اساس نهادهایی مانند جعل، کلاهبرداری یا نظریه استاپل (ایمن سازی سفته) توجیه می‌شود.

یکی از ویژگی‌های مهم رویکرد حقوق آمریکا نسبت به حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد، پرهیز از شناسایی یک تعهد عام و مستقل پیش قراردادی است. دادگاه‌های آمریکایی معمولاً از اینکه صرف ورود به مذاکرات تعهدی کلی به حسن نیت ایجاد کند، اجتناب می‌کنند؛ زیرا چنین تعهدی را مغایر با اصل رقابت آزاد و کارایی اقتصادی می‌دانند. با این حال، این بدان معنا نیست که رفتارهای غیرمنصفانه در مذاکرات بدون پاسخ حقوقی باقی می‌مانند. در مواردی که یکی از طرفین عمداً اطلاعات نادرست ارائه دهد، واقعیت‌های اساسی را پنهان کند یا وعده‌هایی بدهد که از ابتدا قصد پایبندی به آنها را نداشته است، دادگاه‌ها از نهادهایی مانند تقلب یا اظہار خلاف واقع برای حمایت از طرف زیان دیده استفاده می‌کنند.

نتیجه‌گیری

اصل حسن نیت به عنوان یکی از مفاهیم بنیادین و در عین حال پویای حقوق قراردادهای، نقشی تعیین‌کننده در تحقق عدالت قراردادی، تنظیم رفتار طرفین و تضمین سلامت فرآیند شکل‌گیری توافق ایفا می‌کند. این پژوهش با تمرکز بر تأثیر حسن نیت در انعقاد قرارداد و با رویکردی تطبیقی میان نظام‌های حقوقی ایران، فرانسه و ایالات متحده آمریکا، کوشید ابعاد نظری و عملی این اصل را بررسی کرده و ظرفیت‌ها و چالش‌های حقوق ایران را در پرتو تجربه‌های تطبیقی تحلیل نماید.

بررسی مبانی نظری حسن نیت نشان داد که این اصل ریشه در اخلاق و فلسفه حقوق دارد و به عنوان پلی میان ارزش‌های اخلاقی و الزامات حقوقی عمل می‌کند. در فقه امامیه، هرچند اصطلاح حسن نیت به صورت صریح به کار نرفته است، اما مفاهیمی چون وفای به عهد، منع غبن، قاعده لاضرر، حرمت تدلیس و لزوم صداقت در معاملات، بنیان‌های محکمی برای پذیرش و توسعه این اصل در حقوق ایران فراهم می‌آورند.

بررسی تطبیقی نشان داد که حقوق فرانسه با تصریح قانونی و شناسایی آمره حسن نیت، چارچوبی روشن و منسجم برای اعمال آن فراهم کرده و دادگاه‌ها را به بازیگران فعال تحقق عدالت قراردادی تبدیل نموده است. در مقابل، حقوق ایالات متحده آمریکا با رویکردی عملگرایانه، حسن نیت را به ابزاری کنترلی و محدود برای جلوگیری از رفتارهای فرصت‌طلبانه تقلیل داده است. حقوق ایران با وجود برخورداری از مبانی فقهی و اخلاقی غنی، به دلیل فقدان تصریح قانونی و معیارهای عینی، در مرحله گذار میان این دو الگو قرار دارد.

پیشنهادهای

بر اساس یافته‌های این پژوهش، راهکارهای عملی زیر برای بهبود وضعیت موجود و تقویت جایگاه اصل حسن نیت در مرحله انعقاد قرارداد در حقوق ایران پیشنهاد می‌شود:

۱- تصریح قانونی اصل حسن نیت در قانون مدنی ایران: قانون‌گذار با الهام از اصلاحات قانون مدنی فرانسه، باید ماده‌های مستقل و صریح در قانون مدنی ایران به اصل حسن نیت اختصاص دهد و رعایت آن را در مراحل مذاکره، انعقاد و اجرای قرارداد الزامی اعلام کند. این تصریح قانونی می‌تواند به رفع ابهام‌های موجود، کاهش تشتت آرا و افزایش پیش‌بینی‌پذیری در روابط قراردادی کمک کند.

۲- تدوین معیارهای عینی برای تشخیص رعایت یا نقض حسن نیت: برای جلوگیری از اعمال سلیق‌های و ناهمگون اصل حسن نیت، لازم است معیارهای عینی و راهنما از سوی قانون‌گذار، دکترین حقوقی یا از طریق آرای وحدت رویه تدوین شود. این معیارها می‌توانند شامل رفتار متعارف طرفین، آثار عملی رفتار بر منافع مورد انتظار قرارداد و عرف تجاری حاکم باشند.

۳- تقویت نقش رویه قضایی و آموزش تخصصی قضات: توسعه نقش رویه قضایی منسجم در اعمال اصل

حسن نیت، مستلزم آموزش تخصصی قضات در حوزه حقوق قراردادها و مطالعات تطبیقی است. برگزاری دوره‌های آموزشی و انتشار نظریات مشورتی می‌تواند به همگرایی تصمیمات قضایی و کاهش تشتت آرا کمک کند.

۴- ارتقای فرهنگ قراردادی و آموزش حقوقی فعالان اقتصادی: نهادینه‌شدن اصل حسن نیت بدون ارتقای فرهنگ قراردادی و افزایش آگاهی حقوقی فعالان اقتصادی امکان‌پذیر نیست. آموزش‌های کاربردی در زمینه تعهدات اخلاقی و رفتاری قراردادها برای بازرگانان، مدیران و مشاوران حقوقی باید توسعه یابد.

فهرست منابع

الف) فارسی

- احمدی، علی. (۱۳۹۵). حسن نیت در فقه امامیه و حقوق ایران. فصلنامه فقه و حقوق اسلامی، ۹(۱)، ۷۵-۹۲.
- اسکینی، ربیعا. (۱۳۹۱). حقوق تجارت: کلیات و معاملات تجاری، جلد ۱، تهران: سمت.
- امامی، سید حسن. (۱۳۷۱). حقوق مدنی، جلد ۱. تهران: اسلامیه.
- انصاری، علی محمد. (۱۳۷۷). حسن نیت در حقوق قراردادها: مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه (رساله دکتری). دانشگاه تهران.
- باریکلو، علیرضا و خزاعی، سید علی. (۱۳۹۰). اصل حسن نیت در مرحله پیش قراردادی. فصلنامه حقوقی دادگستری، ۶۸-۳۱، ۷۶.
- جعفری، محمدرضا. (۱۳۸۵). نقش حسن نیت در انعقاد قرارداد (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تهران.
- حسینی، محمد. (۱۳۹۷). عدالت قراردادی در حقوق ایران. تهران: جنگل.
- رحمانی، زهرا. (۱۴۰۰). جایگاه حسن نیت در تفسیر قراردادها (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه فردوسی مشهد.
- رضایی، فاطمه. (۱۴۰۱). ضمانت اجراهای نقض حسن نیت در قراردادها (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه شهید بهشتی.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۸۳). تشکیل قراردادها و تعهدات. تهران: مجد.
- صفایی، سید حسین. (۱۳۸۶). حقوق مدنی: عقود و تعهدات. تهران: سمت.
- عظیمی، اکبر. (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی اصل حسن نیت پس از اصلاحات قانون مدنی فرانسه. پژوهشنامه حقوق تطبیقی، ۱۱(۱)، ۵۵-۸۸.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۶). قواعد عمومی قراردادها: تشکیل قرارداد (جلد ۱). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۷). قواعد عمومی قراردادها: آثار قرارداد (جلد ۲). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کریمی، علی. (۱۴۰۰). تعهد به حسن نیت در حقوق قراردادها. پژوهشنامه حقوق خصوصی، ۱۰(۲)، ۹۵-۱۲۴.
- محمدی، حسین. (۱۳۹۹). تحلیل رویه قضایی ایران در زمینه حسن نیت قراردادی. مجله دانش حقوق مدنی، ۵(۲)، ۴۵-۷۲.
- مطلبی، مهدی. (۱۳۹۸). اصول و مبانی حسن نیت در قراردادها در حقوق اسلام، ایران و غرب. تهران: میزان.
- موسوی، سیدرضا. (۱۳۹۶). نقش اخلاق در حقوق قراردادها. تهران: میزان.

ب) انگلیسی

American Law Institute. (1981). *Restatement (Second) of Contracts*. St. Paul, MN.

- Code civil (France). (2016). Article 1104. Paris: Legifrance.
- Corbin, Arthur Linton. (2020). *Corbin on contracts*. St. Paul, MN: West Academic.
- Eisenberg, Melvin A. (2018). *Foundational principles of contract law*. Oxford: Oxford University Press.
- Farnsworth, E. Allan. (2011). *Farnsworth on contracts*. New York: Aspen.
- Malaurie, Philippe, & Aynès, Laurent. (2018). *Droit des obligations*. Paris: LGDJ.
- Ripert, Georges. (1949). *La règle morale dans les obligations civiles*. Paris: LGDJ.
- Summers, Robert S. (1968). Good faith in general contract law. *Cornell Law Review*, 54, 185-210.
- Terré, François, Simler, Philippe, & Lequette, Yves. (2019). *Droit civil: Les obligations*. Paris: Dalloz.